

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДОШКІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З
ДОШКІЛЬНИКАМИ НЕТРАДИЦІЙНИМИ ЗАСОБАМИ

Анотація

В статті розглянуто нетрадиційні засоби впливу на дошкільників у процесі корекційно-виховної роботи та показано прийоми застосування цих засобів у ДНЗ.

Накреслено шляхи формування готовності майбутніх працівників дошкільних навчальних закладів до здійснення такої роботи.

Ключові слова: психологічне здоров'я дитини, емоційні та поведінкові розлади, корекційно-виховна робота, терапія мистецтвом, музикотерапія.

Summary

The article deals with non-traditional means of influence on preschool children in the correctional and educational work and shows the application of these techniques in preschool facilities.

Offered ways of formation of future employees of preschool educational institutions to carry out such work.

Key words: child mental health, emotional and behavioral disorders, correctional and educational work, art therapy, music therapy.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти вимагає зосередження науковців та педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів на дитині як на найвищій цінності. Одним з пріоритетних завдань дошкільної педагогіки, згідно Закону України «Про дошкільну освіту», є збереження та зміцнення як фізичного, так і психологічного здоров'я дошкільників.

Чинні програми для ДНЗ націлені на впровадження особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, задекларованої Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні. Ця модель передбачає залучення основних засад здоров'ятворчої педагогіки та створення на цій основі оптимальних умов для

гармонічного розвитку дитини. Особливо це стосується забезпечення її психологічного та емоційного здоров'я.

Останнім часом працівники ДНЗ спостерігають тенденцію зростання кількості дітей, які мають певні емоційні та поведінкові розлади. Вихователі у своїй повсякденній практиці все частіше стикаються із випадками проявів у дітей нестійкого настрою, тривожності, психомоторної гіперактивності, агресії, заниженої самооцінки та відзначають, що не завжди вдається знайти ефективні засоби взаємодії з такими дітьми. Вихователі часто виявляються не готовими до корекційно-виховної роботи з дітьми через брак відповідних знань, вмінь і навичок та неволодіння спеціальними технологіями впливу на психологічне здоров'я дошкільників.

Одним із шляхів подолання цієї проблеми ми бачимо у формуванні готовності майбутніх педагогічних працівників ДНЗ до використання в повсякденній виховній роботі з дошкільниками нетрадиційних корекційно-розвивальних технологій, зокрема, елементів терапії мистецтвом.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз спеціальної літератури і досвіду роботи сучасних педагогів та психологів свідчить, що проблема психологічного здоров'я є досить актуальною. Її різнобічно розглядають у своїх дослідженнях І. Брязгунов, О. Касатікова, М. Заваденко, Н. Іовчук, А. Комелева, Л. Алексєєва, О. Лютова, Г. Моніна, О. Романчук, А. Сиротюк, Р. Барклі, У. Брек, І. Прекоп.

Різні аспекти проблеми використання терапії мистецтвом висвітлюють у своїх працях Л. Ахметова, Г. Беденко, Л. Гаврильченко, Г. Добровольська, Є. Іванченко, М. Кисельова, М. Костевич, Л. Лебедева, І. Марченко, О. Медведєва, З. Рибаківа, Н. Сергєєва та інші.

Засоби музикотерапії в своїх роботах досліджували науковці М. Бурно, Л. Брусиловський, О. Ворожцова, І. Гриньова, С. Гроф, Ю. Каптен, Б. Карвасарський, С. Машура, В. Петрушин, Г. Побережна, М. Чистякова, С. Шабутін, С. Шушарджан та інші.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблеми корекційно-виховної роботи нетрадиційними засобами мистецтва у процесі

підготовки дошкільних працівників досліджені недостатньо, що й зумовило вибір напряму нашого наукового пошуку.

Мета статті. Мета даної роботи полягає у всебічному дослідженні проблем корекційно-виховної роботи з дітьми дошкільного віку нетрадиційними засобами та розробці технології формування готовності майбутніх працівників дошкільних навчальних закладів до такої роботи.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап суспільного розвитку в Україні відзначається підвищенням рівня стресогенності. Людина щоденно зазнає нервових перевантажень. Постійні негативні переживання нерідко призводять до перенапруження нервової системи, неврозів та навіть до психосоматичних захворювань. Стрес впливає на всі сфери життєдіяльності людини, включаючи її навчальну і виробничу діяльність, взаємовідносини у родині.

Слід зазначити, що згубний вплив стресу, нажаль, не оминає й наймолодших членів суспільства. Як наслідок, страждає психоемоційна сфера дітей, порушується їхнє психологічне здоров'я. Під психологічним здоров'ям дитини розуміють особливий запас міцності дитячої психіки, стійку адаптацію до середовища, вміння контролювати свої емоції та поведінку, наявність резерву сил для подолання стресових ситуацій [7, с. 10].

Формування відповідального ставлення до здоров'я у єдності його фізичної, психічної та психологічної складових, укріплення здоров'я, закладання основ здорового способу життя, забезпечення гармонічного розвитку дітей дошкільного віку є найважливішим завданням дошкільної освіти.

У процесі навчально-виховної діяльності працівники дошкільних навчальних закладів мають справу з різними емоційними та соціально-поведінковими розладами у дошкільників. Особливу складність являє собою робота з дітьми із значно вираженими особливостями поведінки, а саме з дітьми негнучливими, сором'язливими, агресивними, гіперактивними тощо.

Відзначимо, що сучасні програми для дошкільних навчальних закладів акцентують увагу на проблемі збільшення у групах кількості таких «проблемних» дітей. Так, у програмі «Дитина» виявлено сутність та причини поведінкових

порушень у дошкільників. У ній зазначено, що «порушниками спокою» у групах «є «гіперактивні» дошкільники, яким важко стримати свою імпульсивну поведінку, або діти із «синдромом скривдженості», які намагаються відплатити всьому світові за «нелюбов до себе» [2, с. 230]. Такі діти, як правило, відзначаються некерованістю, запальністю, нестриманістю, їм властиві нервові спалахи та агресивні реакції.

Слід наголосити, що діти з такими проявами негативно впливають на психологічний клімат у дитячому колективі, створюють напружену атмосферу в групі, «заражають» своєю конфліктністю інших дітей» [2, с. 230]. У зв'язку з цим педагогічним працівникам необхідно зосередитись як на зниженні рівня внутрішньої напруги і зменшенні проявів поведінкових розладів у «проблемних» дітей, так і на створенні сприятливих умов для формування толерантного, доброзичливого ставлення до них з боку інших дітей.

Потужним інструментом подолання зазначеної проблеми є використання оздоровчо-корекційного потенціалу терапії мистецтвом.

Про позитивний вплив мистецтва на життя та здоров'я людей відомо з давнини. Мистецтво відзначається емоційно забарвленим змістом, є засобом вираження й передачі думок і почуттів людей та являє собою унікальний засіб комунікації. Більшість видів мистецтва – це універсальна мова, зрозуміла людям різних країн та континентів. Залучаючись до мистецтва, люди отримують здатність спілкуватись між собою на більш високому (у порівнянні із повсякденним) рівні. Великі твори мистецтва здатні об'єднувати людей, роблять їх більш відкритими для спілкування та надають можливість пережити радість єднання. Здійснюючи потужний вплив на психоемоційний стан людини (головним чином, завдяки емоціям та почуттям, які воно викликає), мистецтво інтенсифікує її внутрішнє життя, очищує та просвітлює душу. Воно допомагає досягти психічно-емоційної стабільності та рівноваги, дозволяє зазирнути у свій внутрішній світ, відчути закладений у самій природі мистецтва катарсичний ефект. І цей ефект із успіхом використовують як лікувальний, відволікаючий та гармонізуючий засіб.

Як зазначав М. Киященко, ”у мистецтві – при його створенні та при його сприйманні – переживається надлишок вражень зовнішнього світу, які не були виражені у зовнішніх діях. Тим самим мистецтво розріджує надмірну напругу, бере на себе нездійснену частину життя нашої нервової системи. Часто страждання залишає нас або послаблюється, якщо є можливість об’єктивувати його, висловити” [12, с. 155].

М. Киященко вказував, що мистецтво виконує низку профілактичних функцій, пов’язаних із регуляцією емоційного фону. «Як відомо, якщо емоції блокують мозок, то знижуються його розумові потенції. У той же час відсутність емоцій взагалі не тільки збіднює, обезбарвлює життя, але й знижує інтерес до нього і життєву активність через відсутність спонукань (які часто мають ще й емоційне забарвлення) до різних видів діяльності» [12, с. 155]. Отже, необхідною умовою нормального функціонування мозку є збалансованість емоцій.

Таким чином, мистецтво допомагає вберегти та захистити дитину від того, що заважає її природному емоційному, розумовому, психофізичному та психологічному розвитку.

Використання оздоровчого потенціалу мистецтва задекларовано у низці сучасних комплексних програм для дошкільних навчальних закладів, зокрема, у програмах «Я у Світі», «Дитина в дошкільні роки», «Соняшник», у парціальних програмах “Веселкова музикотерапія”, “Про себе треба знати, про себе треба дбати” [11; 3; 4; 8; 7] тощо. Ці програми виходять з розуміння здоров’я як комплексного утворення, тому всі зазначені в них напрями розвитку дитини у певному сенсі є складниками її здоров’я. Так, напрям «Фізичний розвиток дитини» передбачає використання різноманітних нетрадиційних засобів впливу на здоров’я дошкільників, у тому числі терапію мистецтвом.

Під терапією засобами мистецтва розуміють сукупність методик, побудованих на використанні різних видів мистецтва у символічній формі, які дозволяють здійснювати корекцію емоційно-особистісних порушень і благотворно впливати на психічне та фізичне здоров’я людини шляхом стимулювання її спонтанних художньо-творчих (креативних) проявів [1, с. 8].

Зазначимо, що у процесі терапії мистецтвом у дитини підвищується самооцінка, негативні емоції перетворюються на позитивні, формується поважне ставлення до однолітків та дорослих, налагоджуються гармонічні взаємовідношення у дитячому колективі, закладається фундамент оптимістичної життєвої позиції особистості.

Одним з найбільш ефективних та доступних видів терапії мистецтвом ми вважаємо музикотерапію, оскільки вплив на психологічне здоров'я дошкільників, який вона здійснює, сприяє активізації внутрішніх ресурсів організму дитини та створює додаткові можливості для її розвитку.

Сучасні дослідники в галузі медицини мають беззаперечні дані на користь того, що лікувальний вплив музики поширюється на центральну нервову систему, дихання, кровообіг, артеріальний тиск, діяльність залоз внутрішньої секреції тощо. Музичні звуки стимулюють творчі ділянки мозку, сприяють концентрації уваги, покращують пам'ять. В результаті сприймання дітьми спеціально підібраної музики покращуються психофізіологічні характеристики мозку, підвищуються показники інтелекту та, як наслідок, зростає здатність дітей до навчання.

Досліджуючи проблему впливу музики на процес функціонування центральної нервової системи, вчені дійшли висновку про те, що мозкову активність якнайкраще стимулює саме класична музика і особливо музика Моцарта, тому феномен такого впливу отримав назву "ефект Моцарта". Дійсно, музика Моцарта активізує усі ділянки кори головного мозку, у тому числі й ті, що задіяні у моторній координації, зорі, процесах свідомості, та розвиває просторове мислення. Психолог Ф. Раушер висловила припущення, що ця музика має структурний вплив на створення нейронних ланцюгів у дитячому мозку, що згодом може надати людині певні інтелектуальні переваги у дорослому віці [5, с. 32-35].

Аналогічне відкриття було зроблено і щодо музики епохи бароко. Науковці отримали підстави вважати, що ефект впливу цієї музики, як і музики Моцарта, зумовлений насамперед властивим їй метром (60-64 удари на хвилину) [5].

Великий інтерес становлять наукові розвідки відомого французького лікаря та музикотерапевта А. Томатіса, який, досліджуючи вплив музики цих обох стилів на мозок, дістав висновку, що вона містить найбільшу кількість потрібних для “підзарядки” мозку звуків високої частоти (3000-8000 Гц) [5, с. 59].

У результаті численних досліджень вчені встановили, що терапія засобами музичного мистецтва є однією з найбільш ефективних технологій корекційного впливу на здоров'я дітей починаючи з наймолодшого віку. Музика, а саме її основні елементи – лад, темп, ритм – здатна врівноважити діяльність нервової системи маленької дитини, подолати загальмованість, врегулювати дію кінестетичної системи тощо. Спілкування з музикою також дає дитині неоціненну можливість позбавитись негативних переживань, уникнути травмуючих ситуацій, тривожності, страхів.

Важливість корекційно-виховної роботи з дошкільниками музичними засобами полягає насамперед у тому, що музика є джерелом позитивних переживань дитини, стимулює виникнення в неї потреб у творчому самовираженні, сприяє гармонічному розвитку дитини, виконує виховну, освітню та соціальну функції.

У музикотерапевтичній роботі з дітьми особливого значення набуває катарсис, який виникає у дитини в процесі музичного сприймання і являє собою надскладний комплекс почуттів та переживань. Проте не всі діти у достатній мірі підготовлені до катарсису, адже досягти його можливо лише тоді, коли у дитини сформовано активне сприймання музичного твору. Зазначимо, що у випадку некваліфікованого втручання засобами музикотерапії у крихку дитячу психіку діти замість корекційного можуть зазнати психотравмуючого впливу. Звідси випливає, що здійснювати таку роботу в дошкільних навчальних закладах слід дуже обережно (бажано за участі психолога).

Зазначимо, що, оскільки музикотерапевтичний процес складається з невербальної та вербальної частин, його доцільно розпочинати у старшому дошкільному віці. На цей час у дитини вже сформовані основні мовленнєві та

рухові навички, а також навички, пов'язані із художньою та музичною діяльністю.

Важливо підкреслити, що при використанні музикотерапевтичних технологій необхідно дотримуватися певних правил. У цьому процесі абсолютно неприйнятні команди, жорсткі вказівки, вимоги або будь-яке примушення. Безумовно приймаються та заслуговують на схвалення усі без винятку продукти дитячої творчості незалежно від їх змісту, форми та естетичних якостей, оціночні судження (на кшталт “гарно – негарно”, “схоже – несхоже”, “правильно – неправильно”) та критика суворо забороняються. Дитина може за своїм бажанням обирати види та зміст творчої діяльності, які їй подобаються, працювати у зручному їй темпі. Вона може відмовитись виконувати деякі завдання, утримуватись від відкритого висловлювання своїх почуттів та переживань, має право лише спостерігати за діяльністю групи, не беручи в ній безпосередньої участі, або займатись чимось за власною ініціативою. Тому основною умовою успішної музикотерапевтичної роботи з дошкільниками є свобода проявів дитини.

Слід відзначити, що існують дві основні форми музикотерапії у роботі з дітьми – індивідуальна та групова. Індивідуальну роботу проводять у випадку, якщо проблема дитини стосується її емоційної сфери (почуття самотності, переживання емоційного відторгнення, страхів, підвищеної тривожності, імпульсивності емоційних реакцій). Групові ж форми музикотерапії застосовують, якщо складнощі у дітей пов'язані з їх соціальною адаптацією, спотвореною самооцінкою, негативною “Я-концепцією” тощо. Зазначимо, що у дошкільному навчальному закладі зазвичай перевагу надають груповим формам, вирішальними факторами впливу у яких виступають єдність та взаємопідтримка, засвоєння нових ролей, рівність у правах тощо.

Окремо зупинимось на видах музикотерапії. Як правило, виділяють три основні її види – рецептивну (пасивну), активну та інтегративну.

З метою навчити дітей пасивно сприймати музику, а також відпочивати та розслаблятися за її допомогою, застосовують рецептивну музикотерапію. Така форма спрямована на регуляцію вегетативних процесів, досягнення позитивного

психоемоційного стану, релаксацію і катарсис. Особливу користь ця форма музикотерапії приносить гіперактивним дітям та дітям, які легко збуджуються.

Варіанти використання рецептивної музикотерапії у дошкільному навчальному закладі можуть бути різними. Наведемо кілька характерних прикладів.

1. “Музичні картинки”. Ця вправа надає змогу дітям у процесі сприймання музики в уяві “перенестися” у світ музичних образів та на протязі 10-15 хвилин побувати у світі музичних звуків та чарівних мелодій. Здійснюючи таку музичну подорож, діти зосереджуються на “музичній картинці”, яку немов би „намалювала” музика. Завдяки такому безпосередньому зануренню у музику діти в повній мірі зазнають її благотворного впливу. Рекомендується застосовувати як класичні мініатюри, так і аудіозаписи зі звуками природи. Після сприймання музики у бесіді з дітьми педагог або психолог може запропонувати дітям розповісти, що вони відчували, переживали в уявній музичній подорожі, та/або намалювати те, що їм довелось “побачити”. Застосування цієї технології дозволяє забезпечити стабілізацію позитивного емоційного стану дітей [10, с 95].

2. Релаксація. Одним із варіантів релаксації є так званий “музичний сон”. Така релаксація може проводитись після активної діяльності дітей, прогулянки або, наприклад, перед денним сном у положенні лежачи (на килимі або у ліжку). Тривалість такого “музичного сну” – 5-7 хвилин. З метою зняття напруги наприкінці активних або на початку занять, що потребують зосередженості та концентрації уваги, доцільно використовувати мінірелаксації під музику. Музичний супровід добирається відповідно до завдань мінірелаксації [10, с 96-97].

Отже, вправи на релаксацію допомагають досягти оптимізації м’язового тону дітей. Зазначимо також, що застосування рецептивних видів музикотерапії найбільш ефективним буде тоді, коли воно поєднується з індивідуальною роботою з окремими дітьми за участю психолога.

Для формування комунікативних здібностей у дітей великого значення набувають колективні форми роботи, які бажано використовувати в активних

видах музикотерапії, таких як вокалотерапія, інструментальна музикотерапія і музично-рухова терапія (кінезітерапія).

В процесі вокалотерапії використовуються знайомі, радісні, оптимістичні за змістом дитячі пісні, які діти виконують під “живий” супровід або під фонограму. Лікувальний вплив цього виду терапії полягає у своєрідному масажі внутрішніх органів, зумовленому їх резонансом у відповідь на використання у мелодіях виконуваних пісень звуків різних частот та різної формації. Також вокалотерапія є варіантом корекційної підтримки, яка надає дітям можливість відчувати під час співу впевненість у собі, подолати бар’єр замкненості, наповнитись позитивними емоціями від колективного співу [9; 10].

В інструментальній музикотерапії унікальна роль належить “живій” музиці як засобу комунікації у поєднанні з виконанням завдань корекції шляхом інструментальної імпровізації. Інструментарій для цього обирається найпростіший: барабан, маракаси, металофон, ксилофон, бубон, дзвіночки, ложки, тарілки, трикутник тощо. Ці інструменти відрізняються вираженою ритмічністю та в той же час здатні передавати певні емоційні нюанси. Гра на них не потребує спеціальної підготовки. Участь дитини у такому процесі допомагає за рахунок незвичних сполучень тембрів, ритмічних рухів, колективного музикування досягти розкріпачення, емоційної піднесеності та, як наслідок, стабілізації емоційного стану і корекції труднощів у комунікації із дорослими та однолітками [9; 10].

Наступний вид активної музикотерапії – музично-рухова терапія (кінезітерапія) – у дошкільному навчальному закладі може бути представлений у вигляді танцетерапії, корекційної ритміки, психогімнастики, ритмопластики. У процесі музично-рухової терапії діти усвідомлюють, що будь-яку емоцію або переживання можна виразити у русі тіла. Важливо, що процес оволодіння власним тілом допомагає краще розуміти тілесну експресію інших людей. Отже, розвиток рухів дитини як засобу самовираження впливає також і на розвиток її комунікативних навичок. Різноманітні рухи зміцнюють загальну реактивність організму, сприяють підвищенню його стійкості та адаптаційних якостей.

Підкреслимо, що музично-рухова терапія ґрунтується на ігровій імпровізації, а не на навчанні рухам.

Поряд з рецептивними та активними видами застосовують також інтегративні види музикотерапії (наприклад, музикомалювання, музична психодрама, музична ритмопластика тощо). Ці види базуються на синтезі музичного, наочно-зорового, пластично-рухового та міміко-пантомімічного компонентів [9; 10]. Відзначимо, що використання музики в інтегративних видах музикотерапії являє собою досить складне завдання та потребує від педагогічного працівника, окрім спеціальних психолого-педагогічних знань, певного рівня мистецької освіченості та розвиненого художнього чуття.

Отже, музикотерапія в усіх її варіантах сприяє формуванню у дошкільників світлого, радісного, оптимістичного світовідчуття, створює позитивний емоційний фон, розвиває комунікативні якості. Використання музикотерапевтичних технік допомагає знизити тривожність, сформувати у неврівноважених дітей відчуття внутрішнього спокою та бажання спілкуватися. Музична діяльність допомагає дитині вибудувати позитивний власний образ через музично-творче самовираження.

Терапія мистецтвом та музикотерапія зокрема націлює педагогічного працівника на співробітництво з дитиною, на інтеграцію художньо-творчої діяльності, тому її рекомендується використовувати не тільки на музичних заняттях, але й в усіх видах навчально-виховної діяльності.

Зазначимо, що поряд з музикотерапією в дошкільних навчальних закладах згідно чинних програм мають використовуватися також й інші види терапії: кольоротерапія, казкотерапія, пісочна терапія, сміхотерапія тощо. У зв'язку з цим вихователі мають в повній мірі володіти всім арсеналом цих нетрадиційних засобів. Саме підготовці майбутніх педагогічних працівників дошкільних закладів до здійснення корекційно-виховної роботи з дітьми нетрадиційними засобами присвячено розроблений нами спецкурс “Дидактичні основи арт-педагогіки”, у якому висвітлюються педагогічні аспекти використання технологій терапії мистецтвом, а також споріднених терапевтичних технік. Курс успішно

апробовано – протягом кількох років він викладається в контексті впровадженої на факультеті дошкільної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди інтегрованої програми дисциплін художньо-естетичного циклу [6, с. 237]. Аналіз результатів апробації свідчить про ефективність даного курсу в процесі формування у майбутніх фахівців готовності до використання нетрадиційних засобів у корекційно-виховній роботі з дітьми дошкільного віку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження корекційно-виховної роботи з дошкільниками з певними емоційними та поведінковими розладами показало, що використання нетрадиційних засобів впливу на психоемоційний стан таких дітей благотворно діє на їх психологічне здоров'я. У зв'язку з неспроможністю педагогічних кадрів проводити таку роботу на належному рівні необхідно докорінно змінити навчальні плани дошкільних факультетів педагогічних університетів та широко впроваджувати курс, присвячений вивченню технологій терапії мистецтвом, із забезпеченням достатньої кількості відведених на них годин. Бажано, щоби такий курс включав у себе практикум, а його логічним продовженням було би закріплення здобутих знань, вмінь та навичок на педагогічній практиці в ДНЗ. Для вихователів – випускників педуніверситетів минулих років – вважаємо за доцільне проводити спецсемінари. Пропонуємо також запровадження на регулярній основі аналогічних дисциплін на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників ДНЗ.

Слід зазначити, що дослідження проблеми підготовки майбутніх працівників дошкільних закладів до корекційно-виховної роботи з дошкільниками нетрадиційними засобами не є вичерпаним та потребує подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальдес Одриосола М. С. Арттерапия в работе с подростками. Психотерапевтические виды художественной деятельности / Мария Сантьяговна Вальдес Одриосола. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 63 с.
2. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / О.В.Проскура, О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець, [та ін.]. – 3-є вид. доопр. та доп. – К: ун-т імені Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
3. Дитина в дошкільні роки. Комплексна додаткова освітня програма / К. Л. Крутий. – Запоріжжя: ЛПКС, 2011 р. – 185 с.
4. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку “Соняшник” / Л. В. Калуська. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 84 с.
5. Кэмпбелл Д. Музыка для здоровья. Эффект Моцарта / Дон Кэмпбелл. – Минск: Попурри, 2010. – 416 с.
6. Ларіна І. О., Доля Ю. В. Застосування інтегрованого підходу до викладання дисциплін художньо-естетичного циклу у професійно-педагогічній підготовці працівників дошкільних навчальних закладів. / Дошкільна освіта у сучасному освітньому просторі: актуальні проблеми, досвід, інновації: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. –Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 233-239.
7. Лохвицька Л. В. Про себе треба знати, про себе треба дбати: Програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 120 с.
8. Малашевська І. А. Веселкова музикотерапія: Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку / І. А. Малашевська, С. К. Демидова. – Тернопіль: Мандрівець, 2015. – 44 с.
9. Методичний посібник з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку / Укладач Н. Квітка. – К.: 2013. – 82 с. / <http://www.twirpx.com/file/1470833/>

10. Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика / Е. А. Медведева, Л. Н. Комиссарова, Г. Р. Шашкина; под ред. Е. А. Медведевой. – М.: Академия, 2002. – 224 с.

11. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” (нова редакція). / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. – У 2 ч. – Ч. II. Від трьох до шести (семи) років. – К: МЦФЕР-Україна, 2014. – 452 с.

12. Современные концепции эстетического воспитания / под ред. Н. И. Киященко. – М.: ИНФРАН, 1998. – 302 с.